

NEURTU ADITZAREN ERREGIMENAZ

Leioa, 1994.10.04

Julio Garcia,

Kepa Altonaga,

Martxel Ensunza,

Jose Ramon Etxebarria.

Gramatika batzordeak eskaturik, zenbait kontsiderazio egingo ditugu *NEURTU* aditzaren erregimenaren inguruan.

Batzordeak adierazi digunez, literatura klasikoan erraz aurki daitezke *Mattinek etxea neurtu du* bezalakoak —aditz iragankor arrunta, ikus daitekeenez—, baina inoiz ere ez *etxeak hamar metro neurtzen du/ditu* bezalakoak. Hau da, gaur egun hain sarri erabiltzen diren *zenbat metro neurtzen du mutil horrek?* bezalakoek ez dirudi inolako tradizioz izan dutenik. Aitzitik, aski berriak direla dirudi. Hala ere, Batzordean bertan, baten batek, zientzilarien artean holakoak erabiltzea ezinbestekoa dela aipatu zuen; adibidez, *angelu horrek 10 gradu neurtzen du* motakoak.

Hori dela eta, hona hemen Batzordeak luzatu digun galdera: hain beharrezkoa al da hori horrela esatea? Ez al da beste modurik? Gure aldetik, eginiko galderari elkarrekin bateragarriak diren bi oinarri desberdinez edo bi ikuspuntutatik erantzutera saiaturiko gara, geure eritzia horietan finkatuko dugularik.

1. OSAGARRI ZUZENAREN ETA EGITURA LOGIKOAREN ARABERAKO ERITZIA

Plazaratutako galderari erantzun zuzena eta zehatza eman behar baldin badiegu, ondokoa esan beharra daukagu: aipatu diren esaldiak, beste modu batean adieraz daitezke, gure ustez. Esate baterako,

—*Etxeak 10 metro neurtzen du/ditu* esan barik, *etxearen neurria 10 metro(ta)koa da* esan dezakegu.

—*Zenbat neurtzen du mutil horrek?* esan barik, *zein da mutil horren neurria/altuera?* edo *zenbatekoa da mutil horren neurria/altuera?* esan dezakegu.

—*Angelu horrek 10 gradu neurtzen du/ditu* esan barik, *angelu horren neurria 10 gradu(ta)koa da* esan dezakegu.

Zalantzarik ez dago, lehenengo motako egitura horiek kalkoaren bidez sortuak direla, hau da, erdaraz “*medir*” aditzak dituen adierak eta jokaera, besterik gabe, kalkatu egin direla; eta kalkoa ekidin daitekeenean edo ondo eginda ez da-

goanean (morfologikoki, sintaktikoki, edota semantikoki) hobe da, gure eritziz, bestelako baliabideak erabiltzea. Horregatik, jarritako adibideen kasuan, bigarren moduan eginiko esaldiak hobesten ditugu.

Baina, bestalde, segidan aipatuko ditugun adibideak, erabat zuzenak dira gure aburuz, “*neurtu*” aditzaren erregimena, kasu hauetan ere, ZER-NORK delarik:

- *Topografoak 10 aldiz neurtu du mendi bien arteko distantzia.*
- *Behatzaileak neurtu/neurtzen duen abiadura arbuigarria da.*
- *Dinamometroak indarra neurtzen/neurtu du.*
- *Dinamometroek indarrak neurtzen/neurtu dituzte.*
- *Entropia neurtzen duen funtzioak tenperaturarekiko menpekotasuna du.*

Ikus daitekeenez, bigarren motako esaldi hauetan, osagarri zuzena neurtutako objektua da, eta subjektua, neurtzailea —persona edo tresna—, neurtzen duena alegia. Horretan datza korapiloa askatzeko gakoa eta horixe da, gure eritziz, bide zuzena.

Oso alderantziz, desegokizat dauzkagun esaldien kasuan, duten egitura dutelako, dirudienez, neurtzen duena neurtua den objektua da izatez, eta osagarri “zuzen” modura darabilguna, ez da neurtutakoa, neurtutakoaren neurria baizik. Erabilmodu hori kontzeptualki eta logikoki ere gaizki dagoelakoan gaude. Arrazoi horregatik, desegoki deritzogu erregimen horri, eta, bestelako posibilitaterik ere badugunez, baztergarri.

Labur esanda, ikuspuntu honetatik, gure eritziz, arazoa osagarri zuzenean datza. Osagarri zuzen hori neurtu den objektua bada, “*neurtu*” aditza erabil daiteke oztoporik gabe. Baina osagarri zuzen modura “*neurria*” —hots, neurketaren emaitza— erabiltzea, desegokia da. Kasu honetan “*neurri*” izena erabili behar da. Zer esanik ez, kasu bietan aditzaren aspektua oso kontutan hartu behar da.

2. *NEURTU* ADITZAREN ASPEKTU SEMANTIKOAN OINARRITURIKO ERITZIA

Ikuspegi honetatik, darabilgun auziaren muina, ez datza hizpide ditugun bi esapide horien erregimenean, beraien aspektualitatean baizik, edo, zehatzago esatarren, beraien aspektuzko izaeran.

Aspektualitatean, oro har, aspektu gramatikalaren eta aspektu semantikoaren arteko bereizketa egin ohi da.

a) Lehenengoa, *aspektu* izena eman ohi zaiona, aldi jakin batean situazioak duen garapen-fasea adierazteko erabil daitezkeen baliabide sintaktikoei datzekie (Gramatika Batzordeak ekarririko terminologia erabiltzearen, aspektu burutu edo burutu gabeei doazkien markak lirateke).

b) Bigarrena, ostera, aditzaren —edo aditzak eta berau osatzen duten osagai desberdinek sortarazten duten— adierari dagokio (iteratibitatea, inkoatibitatea,

ohizkotasuna, berehalakotasuna, ...) edo baita situazio bakoitzari antzeman dakiokeen barne-egitura edo izaerari ere, hau da, situazioa egoera izan edo ez izateari (estatiboa/ dinamikoa oposaketa), iraunkorra izan edo ez izateari (iraunkorra-/puntuala oposaketa), eta berezko bukaera izan edo ez izateari (telikoa/atelikoa oposaketa).

Sailkapen errazena ematearren goiko hiru erizpide horietaz baliatuz gero, ondoko situazio-mota hauek bereiz daitezke:

– Egoerak (+estatiboa, +iraunkorra, -bukaera): *egon, ezagutu*.

– Iharduerak (-estatiboa, +iraunkorra, -bukaera (atelikoa, alegia)): *korrika egin, edan*.

– Burutzapenak (-estatiboa, +iraunkorra, +bukaera (telikoa, alegia)): *edallontzi bat ur edan, liburu bat irakurri*.

– Lorpenak (-estatiboa, -iraunkorra, +bukaera): *heldu, jo*.

Situazio-mota hauek elkarretik bereizteko, test sintaktiko-semantikoak erabiltzen dira.

Bigarren aspektu-mota honi izen bat baino gehiago eman ohi zaio, maizenik *aktionsart* edo *ekintza-mota* erabiltzen direlarik. Batzuek, hala ere, esanahiari lotuago dauden sailak (iteratibitatea, inkoatibitatea,...) barne-egiturari doazkionetatik bereiztearren, azken hauek izendatzeko, *ezaugarri aspektual* izena erabiltzen dute. Txosten honetan gu ere bereizketa horretaz baliatuko gara, situazioen ezaugarri aspektuala delakoa baizik aintzat hartuko ez dugularik.

Sarreratxo hau —ondoren erabiltzekoak diren argudioak ulertzeko funtsezkoa— bukatu eta gero, lot gakizkien hizpide diren bi esapideei: *Mattinek etxea neurtu du, etxeak hamar metro (neurtzen) du / etxea hamar metro da*.

Abiatzeko, diogun esapide hauek dakartzaten situazioak ezaugarri aspektual desberdinei dagozkiela. Horrela, estatiboa/dinamikoa oposaketa (kasu honetan erabiltzeko bakarra) erabiliz gero, lehenengoa, *Mattinek etxea neurtu du* alegia, situazio -estatiboa dugu, hots, dinamikoa; bigarrena, berriz (*etxeak hamar metro (neurtzen) du / etxea hamar metro da*.) +estatiboa. Berau frogatzeko, oposaketa honetako osakideak elkarretik bereizteko erabiltzen diren testetariko batzuek baliatuko gara: progresibitatearen testaz, egin aditzaren testaz, eta aditzondoaren testaz.

Lehenengoaren arabera, situazio estatiboek, salbuespenak salbuespen, ez dute progresibitatea adierazten duen baliabiderik onartzen; dinamikoek, ostera, bai. Horrela, *Mattin etxea neurtzen ari da* esan dezakegu, baina ez, **etxea bi metro izaten (neurtzen) ari da*.

Bigarren testak, situazio estatibodun esapideek —dinamikodunek ez bezala— egin aditzak sarturiko esaldirik ondo onartzen ez dutela adierazten du: *Mattin egin ten ari dena, etxea neurtzea da / *etxea egin ten ari dena, bi metro izatea da; Mattinek egin duena, etxea neurtzea izan da / *? etxeak egin duena, bi metro izatea izan da*.

Eta azkenik, aditzondoan testa dugu. Test honen arabera, situazio estatiboek beren izaeraz nekez onartzen dute dinamismoa adierazten duen aditzondorik: *Mattinek astiro/arin neurtu zuen etxea / *etxeak bi metro zuen astiro/arin*. Orobat, situazio estatiboek, nekez onartzen dute moduzko aditzondorik: *Mattinek arretaz neurtu zuen etxea / *etxeak arretaz zuen bi metro*.

Badira test gehiago, situazio estatiboak dinamikoetatik bereizteko erabil daitezkeenak, baina ondorio bera lortuko genuke.

Hortaz, situazio-mota bi daukagula frogatu ondoren, emateko hurrengo urratsa, euskaraz bi situazio-mota horiek era berera ala banatara eraikitzen diren aztertzea izango genuke. Horretarako, hiztegi eta liburuetara jo behar dugu, literatura-usadioa ikertzeko. Eta hori eginez, ondoko adierazpen hau egin daiteke: aditz estatibo banaka batzuen kausan (*etzan, ezagutu, jakin*) izan ezik —zeintzuek adizki sintetikoak dauzkaten— berezko ezaugarria edo situazio estatibo iraunkorra (ez ohizkoa) adierazi nahi denean, *-tzen* aspektu-marka ez daramaten baliabideak erabili ohi dira, batez ere aditz-esapideak: *maite izan, gorroto izan, beldur izan, nabari izan, salgai egon, zapore izan, usain izan, lotsa izan, min izan, zalanza izan, bekaizti izan, ageri izan, espero izan, merezi izan, begirune izan, ...* Aditz hauek guztiok situazio estatiboa ematen dute aditzera, eta ohizkoa ez den situazioari dagozkiorik, kalkoz ez bada, ez ohi dute *-tzen* marka eraman. Aitortzekoa da, hala ere, *maitatu, gorrotatu, beldurtu, usaindu, lotsatu, mindu, agertu, ...* gisako aditzak ere ba direla, baina gehienetan ez dira situazio bakar eta iraunkorra adieraziz aurkitzen; horietariko zenbaitek are aditz-esapidearenaz bestelako adiera daukate, adibidez, *usain izan/usaindu, min izan/mindu, beldur izan/ beldurtu, ... (eta neurria izan/neurtu?)*.

Txosten honen hariari berriro eutsirik, hauxe esan dezakegu: batetik, bi situazio-mota (bata dinamikoa eta bestea estatiboa) darabilgula; bestetik, euskarak, oro har, bi situazio-mota horiek eraikitze bide bereziak dauzkala; eta, azkenik, hizpide dugun kasu jakin honetan, usadioa oinarri hartuz, bereizketa hori gauza daitekeela ikusita, ikuspegi sintaktikotik ez deritzogu zuzen bietarako egitura berberaz, hau da, neurtu aditzaz baliatzeari. Gure ustez, bi situazio horietarik zein adierazi nahi den, adiera hori duen baliabide egokia erabili behar da.

Beste aldetik, eta zientzi arloan bi situazio horiek adierazteko *neurtu* aditza ezinbestekoa delako baieztapenari gagozkiorarik (berori auzi honen eragile delarik), aipatu ezinbestekotasun hori benetakoa ez dela frogatzen saiatuko gara. Gure ustez, situazioa estatibo denean, *neurtu* aditz honek ez du inolako ñabardurarik ez argibiderik ekartzen *etxe hori hamar metro (luze) da / etxea hamar metro(ta)koa da direlako* egituren aldean, hau da, Gramatika Batzordeak proposaturiko egituren aldean.

Frogapen horretarako, gorago erabiliriko bi esapideetatik abiatuko gara: *Mattinek etxea neurtu du / *etxeak hamar metro neurtzen du*. Aditz beraz baliatu bagara ere, ezin eman daieziokegu aditz horri adiera bera biotan, izan ere, parafra-sia eginez hauxe baikenuke: *Mattinek etxeari neurria hartu dio* edo *etxearen neurria hartu du*, lehenengoari bagagozkio, eta *etxeak hamar metroko neurria du*, bigarrenari gagozkiorarik. Azken hau batzordeak proposaturikoekin erkatuz gero, aise antzemango dugu batak zein besteez etxeaz informazio berbera dakarkigu-

tela, etxeak, kasuan kasu, hamar metroko zabalera, luzera edo altuera duela, alegia.

Bestalde, *neurtu* aditzun egiturek gabekoen aldean ekar lezaketen *ñabardura* bakarra, neurriaren ideia izango litzateke, batzordeak dakarzkigun egituretan konzeptu hori argi eta garbi ez baita inon ageri; baina, *metro* edo *gradu* hitzak neurri-sistema jakinei datxezkiela eta, beraz, neurriaren ideia hori berez dakartela aintzakotzat hartuz, ustezko *ñabardura* horrek gure argudio-hariari buruz lekarkeen eragozpena zeharo gaindituta daukagulakoan gaude.

Bukatzeko, diogun ez dugula maila sintaktikoan ez semantikoan inolako ezinbestekorik atzeman zerbaiten neurria adierazteko *neurtu* aditza erabilarazten digunik; bai, ordea, ez erabiltzera garamatzaten argudioak.

Hortaz, gure eritziz, *etxea bi metro(ta)(koa)(luze) da / etxeak bi metro(ta)koa neurria du / etxearen neurria bi metro(ta)koa da* edota, beste adibide bat jartzeko, *angelu hori hamar gradu(koa) da / angelu horrek hamar graduko neurria du / angelu horren neurria hamar gradu(ta)koa da* gisako esapideak egokiak dira, eta *etxeak bi metro neurtzen du* edo *angelu horrek hamar gradu neurtzen du* desegokitzat daukagu.

Amaitzeko, diogun ezen "*neurtu*" aditzari buruz eginiko kontsiderazioak "*pisatu*" aditzari buruz ere luza daitezkeela, eta "*neurria*" hitzaz esan duguna, bestelako zenbait neurri-mota desberdini ere aplikatu dakiekeela, hala nola, "*luzera*", "*altuera*", "*bolumena*", "*masa*" eta antzekoei.

Eta hasieran eginiko galderaz pixka bat urruntzea bada ere, esandakoaz gainera, lehenago aipaturiko "aditzaren aspektu burutu edo burutu gabea" ere arduraz aztertu beharreko kontua dela uste dugu, gaur egunean alde batetara utzita dagoelakoan baikaude, horrek dakartzan ondorio kaltegarriak oso nabarmenak izanik. Ekintza burutu gabe edo buruturik dagoen markatzen duten -TZEN/-TU formen erabilpenari buruz ari gara. Edozertara, puntu horrek aparteko azterketa berezia eskatuko liguke, agian, eta, horregatik, txosten labur honetan geure kezka hori plazaratzea besterik ez dugu nahi.